

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri: Hidayet ve Özeleştirel Romanların Analizi*

Abdullah Muhsin YILDIZ**

ÖZ

Bu çalışmada, romanların kültürel üretimler olarak metin analizi yoluyla incelendiğinde, iktidar ilişkilerinin ortaya çıkarılabileceği savunulmaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de İslami çevrelerde üretilen veya yaygın şekilde okunan romanlar incelenmektedir. Dönemin özgün koşullarını gösteren Şule Yüksel Şenler, Ahmet Günbay Yıldız, Mehmet Efe ve Halime Toros’un birer romanı, toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele alınarak, bu çerçevede kadınlık, erkeklik ve kadın-erkek ilişkilerinin kültürel olarak nasıl kurgulandığı analiz edilmektedir. Özellikle 1970’lerde köyden kente göç sürecinde hızla değişen toplumsal yapının içinde, İslamcı hareketin kadın bedeni üzerindeki kontrolünü sürdürme çabasında hidayet romanlarının rolü incelenmektedir. Bu bağlamda seçilen iki hidayet romanı, *Huzur Sokağı* (1970) ve *Boşluk* (1975) medeniyet söylemi çerçevesinde Batılı/İslami ve yozlaşmış/ahlaki karşıtlıkları kullanarak kadın bedeni üzerindeki tarihsel tahakkümün nasıl sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Jacques Derrida’nın yapısöküm yöntemiyle, bu çalışma metinlere gömülü toplumsal ilişkileri, tahakküm biçimlerini ve itaat mekanizmalarını çözümlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, seçilen iki hidayet romanı, 1990’lı yıllarda yazılmaya başlanan özeleştirel romanlardan *Mızraksız İlmihal* (1993) ve *Halkaların Ezgisi* (1997) ile karşılaştırılmaktadır. Böylece, feminizmin dindar kadın hareketi üzerindeki etkisi ve bu hareketin erkek egemen siyasi İslamcı yapıdan ve patriyarkadan uzaklaşma siyaseti içerik analizi yöntemiyle incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hidayet Romanları, İslamcı Hareket, Özeleştirel Roman, Patriyarka, Toplumsal Cinsiyet.

Başvuru / Kabul: 27 Aralık 2024 / 23 Şubat 2025

Atf: Yıldız, A. M. (2025). Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri: Hidayet ve Özeleştirel Romanların Analizi, *HABİTUS Toplumbilim Dergisi*, (6), 223-250.

Gender and Power Relations in Islamic Novels in Türkiye: An Analysis of Guidance and Self-Critical Novels

ABSTRACT

This study examines how power relations can be uncovered through the textual analysis of novels as cultural productions. The focus is on novels either produced within Islamic circles and widely read in Turkey. These works, one novel each Şule Yüksel Şenler, Ahmet Günbay Yıldız, Mehmet and Halime Toros, reflecting the unique conditions of their time, are analyzed from a gender perspective to explore how femininity, masculinity, and men-women relations have been historically constructed within the relevant social segment. The study specifically investigates the role of “guidance” (hidayet) novels in the Islamist movement’s efforts to maintain control over women’s bodies during the rapid social transformation of the 1970s, marked by migration from villages to cities. This policy of sustaining historical dominance over the female body is analyzed through the Western/Islamic and corrupt/moral dichotomies presented in two selected novels, *Huzur Sokağı* (1970) and *Boşluk* (1975), particularly

*Bu araştırma makalesinin verileri anket veya mülakat teknikleri kullanılarak elde edilmediğinden etik kurul izni gerekmemiştir. / In this research article, ethics committee permission was not required as the data were not obtained using survey or interview techniques.

**Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yalova/TÜRKİYE. E-mail: a.m.yildiz@yalova.edu.tr, ORCID Numarası: [0000-0003-0659-5263](https://orcid.org/0000-0003-0659-5263), ROR ID: <https://ror.org/01x18ax09>

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri:

Hidayet ve Özeleştirel Romanların Analizi

within the discourse of civilization. Using Jacques Derrida’s method of deconstruction, this study aims to uncover the social relations, forms of domination, and obedience embedded within these texts. A content analysis is conducted to compare the selected “guidance” novels with two “self-critical” (özeleştirel) novels, *Mızraksız İlmihal* (1993) and *Halkaların Ezgisi* (1997) written in the 1990s. This comparison sheds light on the influence of feminism among religious women’s movement and demonstrates strategies to distance itself from the patriarchal political Islamist movement and, consequently, from patriarchy.

Keywords: Guidance Novels, Islamist Movement, Self-critical Novels, Patriarchy, Gender.

Received / Accepted: 27 December 2024 / 23 February 2025

Citation: Yıldız, A. M. (2025). Gender and Power Relations in Islamic Novels in Türkiye: An Analysis of Guidance and Self-Critical Novels, *HABITUS Journal of Sociology*, (6), 223-250.

GİRİŞ

1960 sonrası “İslami edebiyat” (Çalışkan 2002) içinde yer alan, toplumsal değişimin hızlandığı ve geleneksel yapıların dönüşüme uğradığı bir dönemde ortaya çıkan “hidayet romanları”, 1980’li yıllarda İslami çevreler tarafından bu adla anılmaya başlanmıştır. Köyden kente göç sonrasında, kent çeperlerinde kümelenen muhafazakâr kesim arasında bu romanlar, 1970’ler ve 1980’lerde geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Hidayet romanları, “biz” ve “onlar” ifadeleriyle kolektif bir söylem oluşturur. 1990’larda yazılmaya başlanan “özeleştirel romanlar” (Çayır 2015: 11), dindar bireylerin iç dünyasını ve modern yaşam karşısındaki çelişkilerini analiz ederek gündeme getirmiştir. Bu romanlar, eğitimin yaygınlaşması ve ekonomik refahın artmasıyla orta sınıfa yükselen muhafazakâr kesime ve bu kesimde sesleri, görünürlükleri ve talepleri artan kadınlara hitap etmiştir. Bu iki ayrı döneme ait İslami edebiyat yazınları arasında yapılacak karşılaştırma ile, 1970’lerden günümüze Türkiye siyaseti ve düşüncesinde köktendinci bir toplumsal hareket olan İslamcılığın toplumsal cinsiyet açısından analizi yapılacaktır. Bu çalışma, İslamcılığın kültürel boyutunun daha iyi anlaşılmasını amaçlayarak, hareketin tarihsel patriyarka* biçimlerini; kadınlık ve erkeklik kurgularını, kadına toplumsal hayatta verilen rollerini ve kadının statüsünü farklı yönleriyle inceleyecektir.

İslamcı kesimlerin yayımladığı romanlara yönelik eleştirel analiz yapan akademik çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu alandaki ilk akademik çalışma, Koray Çalışkan (1996) tarafından *İslami Romanlar Üzerine Bir İnceleme* başlığıyla yapılmış olup, çoğunlukla 1970’lerde yazılmış yedi romanı ele almış ve *Birikim* dergisinde yayımlanmıştır. Ahmet Sait Akçay’ın (2006) *Bellekteki Huriler* adlı kitabı ve Kenan Çayır’ın (2008) *Türkiye’de İslamcılık ve İslami Edebiyat* başlığıyla kitap olarak yayımlanan doktora tezi ise sonraki dönemde yapılan ilk kapsamlı akademik çalışmalardır. Bu iki eser, 1970’lerden 1990’ların sonlarına kadar

*Patriyarka, erkeklerin kadınlar üzerinde egemenlik kurduğu, onları sömürdüğü, baskı altına aldığı toplumsal yapı ve pratikler bütünüdür (Walby 1990: 20).

yazılan romanları incelemektedir. Elifhan Köse'nin (2014) *Sessizliği Söylemek: Dindar Kadın Edebiyatı, Cinsiyet ve Beden* başlığıyla kitap olarak yayımlanan doktora tezi ise bu alandaki başka önemli akademik çalışmadır. Köse, hidayet romanlarının yanı sıra 2000'li yıllarda İslamcı kadınlar tarafından yazılan ve "dindar kadın edebiyatı" olarak adlandırdığı romanları analiz etmektedir. Hüseyin Çil'in (2017) *Bedeni Kurgulamak: İslami Romanlarda Beden ve Kimlik* adlı doktora çalışması, on iki romanı inceleyerek İslami kimliğin beden-benlik bütünlüğündeki homojenliğin, 1990'lı yıllarda bireyselleşme, kamusallaşma ve siyasallaşma süreçleriyle birlikte sekülerleşerek heterojen bir yapıya büründüğünü savunmaktadır. Çimen Günay Erkol ve Uğur Çalışkan'ın (2016) makalesinde ise dört roman üzerinden Siyasal İslam'ın romanlar aracılığıyla muhayyel bir cemaate dönüşüm süreci ele alınmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu araştırmalardan yararlanarak İslami edebiyatın iki farklı dönemi (1970'ler ve 1990'lar) üzerine yazılan romanlar üzerinden yapılacak toplumsal cinsiyet analiziyle, akademik araştırma alanına yeni bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

İslamcı çevrelerde, roman özel hayatı ifşa ettiği gerekçesiyle 1970'lere kadar kabul görmeyen ve üzerine yazılmayan bir edebi türdür. Ancak 1970'lerin başlarından itibaren, Türkiye'de siyasal ve kültürel etkisini artıran, patriyarkal bir dünya görüşüne sahip İslami hareketin bir edebiyat türü olarak romanın araçsallaştırılması (Çayır 2015: 29-30) yoluyla, özellikle kadın üzerine yürütülen toplumsal cinsiyet siyaseti gün yüzüne çıkarılacaktır. İslamcı aydınlar, Cumhuriyet döneminde yaşanan Batılılaşmanın ve bunun sonucu olarak İslam'ın gerilemesinin edebi eserler aracılığıyla gerçekleştiğini savunurlar. Bu aydınlardan biri olan Mustafa Miyasoğlu, Servet-i Fünûn romancılığının, yasak ve maddi aşk ekseninde şekillenen bir anlayışa dayandığını belirtmiş, özellikle Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* çizgisinde gelişen bu zihniyetin aile ve toplumun ahlaki yapısında bozulmalara yol açtığını öne sürmüştür (1999: 180-181, 250). Geleneksel değerleri bir kültür hareketine dönüştürme ve geleneksel aile yapısını yeniden inşa etme çabaları doğrultusunda, İslami çevrelerde roman, karşı bir dalga oluşturmak ve İslami mesajları iletme amacıyla bir araç haline getirilmiştir (Miyasoğlu 1999: 201).

1960'ların sonunda kaleme alınan bir hidayet romanı olan *Huzur Sokağı*'nda üniversitelerde genellikle kentin eski orta sınıflarından olan, Feyza gibi 'Batılı' ve mutsuz kadın karakterler yer almaktadır. Bu romanda, muhafazakâr taşra kesimlerinden üniversiteye gelen kadınların kaderi, Elazığlı Zeynep'in intiharı gibi trajik sonlarla ya da Seval karakterinin üniversiteyi bırakıp Anadolu'ya dönmesi gibi eve dönüş hikayeleriyle anlatılır. 1990'larda, yeni kentli örtülü kadınlar, eğitim ve üniversiteye giriş talepleri doğrultusunda seküler kamusal

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri:

Hidayet ve Özeleştiril Romanların Analizi

alanla karşılaşmışlardır. 1990’lardaki özeleştiril romanlarda ise üniversitelerde muhafazakâr kesimlerden *Mızraksız Efe* romanındaki Nurhan gibi birçok kadın öğrenci bulunmaktadır. Bu romanlarda, örtülü kadın öğrencilerin üniversitelerdeki varlıklarının kabul edilmeye başlandığı ve İslamcı kesimlerde içe dönük eleştirilerin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde yazılan özeleştiril romanlar toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmekte, İslamcılığın ataerkil biçiminin açığa çıkarılması amacıyla, iki farklı tarihsel dönem arasında karşılaştırmalar yapılmaktadır. Etki ve satış sayısına göre seçilen romanlardaki hâkim anlatı biçimleri, metin analizi yöntemiyle yapı sökülümüne tabi tutulacaktır.

Bu çalışmada, bir edebiyat ürünü olarak romanlar üzerinden toplumsal cinsiyet analizi yapılabileceği, romanların yalnızca kurgusal değil, aynı zamanda tarihsel bir boyut taşıdığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda, romanların dönemin yaşam ve düşünme biçimlerini, yani toplumsal koşullarını yansıttığı savunulmaktadır. Seçilen romanların anlatıları ve temsilleri incelendiğinde, bunların Cumhuriyet dönemi romanlarıyla ilişkili olduğu görülmektedir. 1950 sonrası köy edebiyatında görülen düzenli ve beyefendi öğretmen karakterleri, 1970’lerin hidayet romanlarında Müslüman gençler olarak karşımıza çıkmaktadır (Akçay 2012: 25, 106). Her ne kadar kurgusal bir yönü olsa da romanlar yazıldıkları dönemin koşullarından etkilenecek ürettikleri karakterler ve oluşturdukları toplumsal yapılarla, yazarının ve döneminin ekolünün, okurlarının dünyayı nasıl gördüklerine ve hayal ettikleri ütopyalara dair bilgi sunmaktadır. Bahsi geçen romanlar, 1970’ler ve 1990’lardaki siyasal ve toplumsal tartışmalara tanıklık eden kültürel ürünler olup, toplumsal cinsiyet bağlamında etnografik bir incelemeye olanak sağlamaktadır. Bu sebeple, doğrudan İslamcılar tarafından yazıldıklarını söylemek zor olsa da ilgili dönemlerde İslami çevrelerde yazılmış ve okunmuş eserler olarak, bu eserlerin o dünyadaki düşünce evrenine ait kültürel ürünler oldukları kabul edilmelidir.

Bu çalışmada, derinlemesine analiz yöntemi kullanılarak seçilen dört roman incelenecektir. İki ayrı dönemden bir erkek (Ahmed Günbay Yıldız, Mehmet Efe) ve bir kadın (Şule Yüksel Şenler, Halime Toros) yazara ait romanlar ele alınacaktır. 1941 doğumlu Ahmet Günbay Yıldız, Adem Çalışkan’ın (2002) sınıflandırmasına göre, 1960 sonrası İslami hikâye ve roman yazınında bağımsız yazarlar arasında yer almaktadır. Mehmet Efe 1969 doğumludur. Şule Yüksel Şenler (1938-2019), aynı sınıflandırmaya göre, 1960 sonrası İslami hikâye ve roman yazınında İslami akıma mensup yazarlar arasında olup 1970’ler kuşağında değerlendirilmektedir. 1960 doğumlu Halime Toros ise aynı akımın 1990’lar kuşağı içerisinde yer almaktadır.

Çalışmada, seçilen romanların içerikleri incelenirken, romanların yazıldığı dönemin siyasal ve toplumsal bağlamı da göz önünde bulundurulacaktır. Ele alınan romanlarda karakterlerin dönüşüm süreçleri üzerinden belirli temalar analiz edilecektir. İncelenen ilk hidayet romanı olan *Boşluk*, Batılılaşmış bir erkeğin modern yaşam içinde amaçsızlığa sürüklendikten sonra İslami hayata yönelerek dindarlaşmış toplumu dönüştüren aktif bir özneye dönüşmesini konu almaktadır. İkinci hidayet romanı *Huzur Sokağı* ise dindar bir erkeğin, modern hayatta yozlaşmış ancak arayış içinde olan kadın ve erkekleri dindar ve aktif önelere dönüştürmesini anlatmaktadır. Birinci özeleştirel roman *Mızraksız İlmihalde*, başörtüsü eylemleri sırasında tanıştığı örtülü bir kadın öğrencinin düşüncelerinden etkilenen İslamcı bir üniversite öğrencisinin İslamcılığı ve kendisini sorgulama süreci ele alınmaktadır. İkinci özeleştirel roman, *Halkaların Ezgisi* adlı romanda, dindar bir erkekle evlendikten sonra tesettüre giren bir kadının, evliliğini, örtünmeyi ve erkek egemenliğini sorgulamaya başlaması işlenmektedir. Bu romanların olay örgüleri ve temaları, niteliksel metin analizi yöntemiyle incelenerek, Siyasal İslam'ın ataerki yapısı toplumsal cinsiyet boyutuyla değerlendirilecektir. Ayrıca, 1990'lerde İslami orta sınıfların yükselmesiyle birlikte erkeklik ve kadınlık kurgularının nasıl değiştiği, feminist dalgaların etkisi ve 1970'lerdeki ana akım anlatıyla olası çatışmalar veya çelişkiler araştırılacaktır.

Bu çalışmada, Türkiye'de en azından yarım asırdır kesintisiz etkili olan bir siyasi ve toplumsal hareket olan İslamcılığın patriyarkasının analizini yapmak amacıyla, kültürel metinler olarak kabul edilen yukarıda ismi geçen romanlara başvurulmaktadır. Roman yazarlarının, içinde buldukları toplumsal koşulların etkisiyle, duygular ve gerçekçi imgelerle örülü edebi metinler üretmeleri, bilimsel bir çerçevede ele alınarak metin analizi yoluyla yapı söküme uğrattırılacaktır. Pierre Bourdieu'nun (1993: 37-39) belirttiği gibi, edebiyat da dahil olmak üzere tüm bilgi alanları, toplum içindeki güç ve iktidar ilişkilerini inşa etmektedir. Yapı söküme, bu iktidar ilişkilerini çözümlenmeyi ve açığa çıkarmayı amaçlayan bir yöntemdir. Bu bağlamda, incelenen romanların Türkiye'nin belirli dönemlerine özgü siyasal, kültürel ve tarihsel ortamında anlam üreten veya bu bağlamda anlam kazanan metinler oldukları vurgulanmalıdır. Ataerki ile doğrudan ilişkili olan erkeklik ve kadınlık kurguları, kadının toplumsal statüsü ve rolleri, genel olarak toplumsal cinsiyet dinamikleri, toplumdaki erkek egemen iktidar ilişkilerini yansıtmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'de İslamcı yazarlar tarafından kaleme alınmış iki farklı roman türü incelenerek, kurgulanan kadınlık rollerinin tahakküm ve itaat bağlamında nasıl şekillendiği ele alınacaktır. Jacques Derrida'nın (1982: 329)

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri:

Hidayet ve Özeleştiril Romanların Analizi

“yapısöküm” yöntemi kullanılarak, bu romanlarda üretilen bilgi, anlamlar, toplumsal ilişkiler ve tahakküm-itaat biçimleri çözümlenecektir.

Türkiye’de İslamcı Hareket, İslami Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet

1950’lerden sonra Türkiye’de yükselen İslam, ağırlıklı olarak “milliyetçi-muhafazakâr” bir karakter taşımaktadır (Bora 2012: 127). Bu nedenle hidayet romanlarında milli ve manevi değerlerin birlikte öne çıkarıldığı görülmektedir. Ancak 1970’lerden itibaren Türkiye’deki dinî anlayış, Mısır ve Pakistan’da gelişen İslami hareketlerin etkisiyle milliyetçi çizgiden uzaklaşarak ümmetçi bir yönelime girmiştir (Çaha 2005: 477). Bu değişimde, Hasan El Benna, Seyyid Kutub ve Mevdudi’nin eserlerinin Türkçeye çevrilmesi önemli bir rol oynamıştır. 1970’lerin sonlarından itibaren Türkiye’deki dinî anlayışın kompozisyonuna İran Devrimi’nin etkileri eklenmiş, entelektüel alan da ise Ali Şeriatî’nin fikirleri İslamcı çevrelerde yankı bulmuştur. Bu çalışma, Türkiye’deki İslamcı hareketin, 1970’ler ve 1980’ler döneminde yaşadığı dönüşümü dikkate alınmakta, ümmetçiliğe yönelen ve kendisini merkez sağdan ayırtıran gruplar üzerinden değerlendirilmektedir.

Siyasal İslam, 1970’lerden itibaren Türkiye’de etkili olmaya başlayan, köktendinci ya da dinsel canlanış yönünde dönüşüm arzulayan toplumsal bir hareket ve ideolojidir. Bu hareket, diğer köktendinciliklerde olduğu gibi din ve siyasetin ayrılığını ifade eden laiklik kavramını reddederken, İslam siyasetine dair süreklilik arz eden bir düşünsel çerçeve sunar. Aynı zamanda, İslamcı aktörler tarafından yeniden yorumlanıp şekillendirilebilen sosyal ve siyasal pratikleri de barındırır. Türkiye’de Siyasal İslam’ın kitlesi, farklı ekonomik tabakalara mensup bireylerden oluşmaktadır. Eylem biçimleri açısından radikal ya da uyumcu yaklaşımlar benimsemeleri, farklı İslamcılık anlayışlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak tüm İslamcı hareketleri ortaklaştıran temel nokta, Batılılaşma ve laiklik ekseninde şekillenen modernleşme sürecine eleştirel bir itirazla yola çıkmaları ve Türkiye ve İslam dünyasının İslami özünü kaybetme kaygısını endişesini taşımalarıdır. Bu kaygıyla hareket eden İslamcı gruplar, farklı yöntemler benimsemelerine rağmen ortak bir arayış etrafında birleşerek modern yaşamın siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerinin İslami prensiplere göre yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadır.

Deniz Kandiyoti’nin (2013) belirttiği gibi, ataerkilliğin aşiret ve kırsal biçimlerinin maddi temellerinin sarsılmasına yol açan hızlı toplumsal değişimler, köktendinci hareketlerin ortaya çıkışındaki başlıca etkenlerden biridir. Özellikle kentlerde hızla deneyimlenen bu

değişim süreci, istikrarlı bir toplum ve ahlak düzeni vaat eden İslamcı ideolojilerin çekiciliğini artırmıştır (Kandiyoti 2013: 117). Köktendincilik, günümüzdeki olaylara ve koşullara tepki olarak ortaya çıkmakta; geçmişteki bir altın çağa özlem, “Salih İslam’a” dönüş çabası şeklinde kendini göstermektedir (Berktaş 1999). Türkiye’de Siyasal İslam’ın yükselişi de 1970’lerdeki hızlı toplumsal değişime karşı şekillenen bu arayış ve talepler doğrultusunda mümkün olmuştur (Sahgal ve Yuval-Davis 1992: 15). Bu bağlamda, köktendinciliğin temel özelliklerinden biri kadın bedenini kontrol altına alma projesidir. Bu nedenle geleneksel patriyarkal ailenin yeniden inşası hem köktendinci ideolojilerin hem Siyasal İslam’ın merkezinde yer almaktadır.

1970’li yıllarda İslami çevrelerde yazılan romanların büyük bir kısmı, bu çevrelerin verdiği adla “hidayet romanları” olarak anılmaktadır. Bu romanlardan bazılarının yüzüncü baskıya ulaşması, söz konusu çevrelerde yoğun bir şekilde okunduğunu göstermektedir. Romanların popülerliği, sade bir olay örgüsüyle kurgulanmaları, edebi kaygılardan ziyade mesaj odaklı olmaları ve kolay okunabilir yapılarıyla açıklanabilir. Çayır’a göre (2015: 9), hidayet romanlarının temel özelliği şu şekilde tanımlanabilir:

“...İslam’ın, modern çağın “ahlaki dejenerasyonuna” karşı tek çözüm olarak sunduğu mesaj yüklü anlatılar olmalarıdır... [Romanların sonunda] Batılılaşmış, mutsuz hayat yaşayan modern karakterler, ideal İslami karakterler aracılığıyla hidayete erdirilir.”

Bu tür romanlar, olay örgüsü içerisinde veya sonunda yer alan hidayete erme sahneleri nedeniyle “hidayet romanları” olarak adlandırılmıştır. Adem Gürbüz’e göre (2019: 5-6), bu eserler yalnızca bir hidayete eriş hikayesi sunmanın ötesinde, İslami inanç, felsefe ve düşünceyi de içerdikleri için “İslami roman” olarak da nitelendirilebilir. Bu romanlarda okuyucuya aktarılan mesajlar genellikle İslam’da erkek ve kadın rolleri, aile hayatı, İslam ahlakının gereklilikleri, Batılılaşmanın toplum üzerindeki olumsuz etkileri, modern çağın ürettiği sorunlar ve bu sorunlara karşı İslami çözümler üzerine kuruludur. Üniversiteden dışlanan örtülü kadınların mücadeleleri ile faziletli ve ahlaklı erkek karakterlerin, modern hayatın içinde mutsuz olan genç kadınları “hidayete erdirmesi” gibi anlatılar, çalışmanın inceleme alanına girmektedir. Akçay’a göre (2012: 77-89), hidayete erme kavramı bu romanlarda biçimsel bir dönüşüme indirgenmiştir.

1980’li yıllarda İslamcı çevrelerin kurumsallaşma çabalarıyla birlikte yaynevleri ortaya kurulmuş ve bu kültürel kurumlar aracılığıyla bireysel ve toplumsal yaşamın tüm yönleri İslami bakış açısıyla ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde yayımlanan İslami dergiler, İslami çevrelerde tanınmış isimlerin eserlerinden yapılan çeviriler ve dernekler etrafında sosyalleşen gençlerin katkılarıyla bir karşı kamusal alan oluşmuş, bu alan İslami tartışmaların yürütülmesine zemin hazırlamıştır. 1980’lerdeki bu entelektüel birikim ve tartışma ortamının

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri:

Hidayet ve Özeleştiril Romanların Analizi

bir sonucu olarak, 1990’lı yıllarda özeleştiril romanlar edebi bir kültür ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

“Özeleştiril roman” türü, İslami bireylerin iç dünyasını ve modern yaşam karşısındaki çelişkilerini ele alan eserlerden oluşmaktadır (Çayır 2015: 11). Bu romanlarda, İslami karakterler kendilerini, kendi çevrelerini ve İslami toplulukları sorgulayan reflektif tavırlar sergilemektedir (Çil 2018: 339). Romanlardaki karakterler, 1980’lerde sahip oldukları İslami kimlik ve dinî idealler ile 1990’larda deneyimledikleri yeni yaşam tarzları arasında sıkışmış bir halde resmedilmektedirler. Erkek karakterler, kadınların modern dünyada yaşadığı sorunlara kayıtsız kalırken, Ahmet Kekeç’in *Yarıdan Sonra* (1997) romanındaki Murat karakterinde olduğu gibi, İslami evliliklerindeki mutsuzluk nedeniyle yasak aşk çıkmazlarına sürüklenmektedir. Kadın karakterler ise, hidayet romanında görülen edilgen rollerinden sıyrılarak, Halime Toros’un *Halkaların Ezgisi* (1997) romanındaki Nisa/Nisan karakteri örneğinde olduğu gibi, sorgulayan ve tepkisel bir şekilde örtüsünü çıkaran, aktif özneler haline gelmiştir.

21. yüzyılın “dindar kadın romanları” (Köse 2014) türünde ise, güçlü bir şekilde inşa edilen, özeleştirilme açık, kendilik ve dindarlık bilinci yüksek kadınlık ve kız kardeşlik ilişkileri vurgulanırken, erkek karakterler adeta kayıp kişilikler olarak resmedilmektedir. Bu romanlarda eleştirinin odağında, sorumsuzlukları nedeniyle dindar kocalar, patronlar ve babalar yer almaktadır. Kadınlarda “erkeksileşme” ve erkeklerde “kadınsılaşma” endişesi belirgin bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır (Köse 2014: 105). 2000’li yıllarda ahlaki öznelerin yerini örtülü kadınlar almaktadır, çünkü erkeklerin modern medeniyet tarafından ele geçirilmiş oldukları benimsenmektedir (Köse 2014: 106). Gündelik hayatın içinden yazılan ancak ideal olanı beslemekten çekinen bu romanlar, var olanı biçimlendirmeye yönelik özeleştiril bir içeriğe sahiptir.

Michel Foucault’nun (2002) belirttiği gibi, bilgi insan ilişkileri içinde, kültürel ve toplumsal bağlamlarda üretilmektedir. Toplumsal cinsiyet perspektifinden bir inceleme ise, erkeğe ve kadına dair bilginin ve anlamların nasıl oluşturulduğunu ele alır. Bu bilgi ve anlamlar, iktidar ilişkilerinin bir aracı olup, sosyal yaşamda tahakküm ve itaat mekanizmalarıyla kendini göstermektedir. Bilgi, yalnızca soyut fikirlerden ibaret olmayıp, aynı zamanda toplumsal ilişki biçimlerini şekillendiren kurumları, yapıları, günlük pratikleri ve ritüelleri de içermektedir (Scott 1988: 2). Toplumsal cinsiyet kavramının son beş bin yıl içinde Akdeniz kültürlerinde, Ortadoğu (Keddie 2007), Osmanlı (Ze’evi 2006) ve modern Türkiye’de (Toprak 1991) nasıl

farklı şekillerde kurgulandığı ve toplumsal cinsiyet rollerini inceleyen çalışmalar dikkate alınmaktadır. Bu çerçevede tarih ve edebiyat da bilgi üretim süreçlerinin bir parçasıdır ve kültürel olarak üretilen bilgidir bağımsız değildir (Scott 1988: 8). 1970’lerdeki hidayet edebiyatı ve 1990’lardaki özeleştiril romanlar, Türk toplumunun dindar kesiminin kültürel bilgisini metin formunda yansıtmaktadır. Yazarlar, romanlarda oluşturdukları anlatılar aracılığıyla günlük toplumsal yaşamı ve kadın-erkek arasındaki ilişkileri yeniden üretmektedirler.

Joan Wallach Scott’a göre toplumsal cinsiyet, birbiriyle bağlantılı dört bileşenden oluşmaktadır. İlk bileşen, Âdem ve Havva anlatısı, aydınlık ve karanlık mitleri, temizlik ve kirlilik, masumiyet ve yozlaşma gibi kültürel sembolleri içermektedir. İkinci bileşen, bu sembollerin anlamlarını yorumlayan normatif kavramlardır; bunlar, dinî ve eğitimle ilgili öğretiler, bilimsel, hukuki ve siyasal doktrinler aracılığıyla ifade edilmektedir. Örneğin, çağdaş köktendinci dinî gruplar, tarihsel bağlamdan bağımsız olarak kadının otantik “geleneksel” rollerini yeniden tesis etmeye çalışmaktadır. Üçüncü bileşen, mesken ve aile gibi toplumsal kurumlardır. Dördüncü bileşen ise öznel kimlik oluşumudur. Scott (1988: 44), tarihçileri, cinsiyetçi kimliklerin çeşitli aktiviteler, toplumsal örgütlenmeler ve döneme özgü kültürel temsiller aracılığıyla nasıl inşa edildiğini araştırmaları konusunda uyarılmaktadır. Bu çalışmada hidayet ve özeleştiril romanlar incelenirken, Scott’un toplumsal cinsiyet analizinde sunduğu kültürel semboller, normatif kavramlar, toplumsal kurumlar ve öznel kimlik kategorileri temel alınmaktadır.

Hidayet Romanlarında İslami Kimlik, Toplumsal Cinsiyet ve Toplumsal Çöküntü Temaları

Romanlardaki öykülerin medeniyet tartışması bağlamına yerleştirilmesi, Türkiye’deki İslami hareketlerin niteliğini yansıtan önemli bir göstergedir (Çayır 2015: 64). Medeniyet söylemi, aynı zamanda beden terbiyesini de içermektedir. İncelenen hidayet romanlarında iki temel davranış tipi öne çıkmaktadır: ‘Batılı’ ve ‘yozlaşmış’ olarak sunulan karakterlerin sergilediği davranış biçimi ile “İslami” ve “ahlaken uygun” kabul edilen karakterlerin tavırları. Nira Yuval-Davis’in (2014: 56) “sembolik sınır muhafızları” kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu romanlarda dünyayı “biz” ve “onlar” şeklinde ayıran cemaatçi bir bakış açısının hâkim olduğu görülmektedir. Sınır muhafızları, “bizden” olanı, sınıra yaklaşan bireyin kıyafeti ve konuştuğu dil gibi bedenin sergilediği davranışlar üzerinden tanımlamaktadır. Bedenler arasında kurulan bu ayrımlarla, bir kişinin topluluğa ait olup olmadığı belirlenmektedir.

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri:

Hidayet ve Özeleştiril Romanların Analizi

Romanlardaki Batılı ve dindar bedenlerin karşıtlığı da bu sınır muhafızları yaklaşımıyla üretilmektedir.

Yuval-Davis (2014), kadının biyolojik ve kültürel yeniden üretim süreçlerindeki rollerini ortaya koyarak, modern toplumlarda “sağlıklı aile” ve “sağlıklı anneler” söylemi üzerinden kadınlara milli bir görevin yüklendiğini vurgulamaktadır. Bu anlayışta, biyolojik olarak “sağlıklı bir milletin” sürekliliği esastır ve “millî annelik” rolü üstlenen kadın, millî kültürel değerlerin taşıyıcısı ve yeniden üretimini sağlayıcısı olarak görülmektedir. Bu çerçevede, hidayet romanlarının da kadınların toplumsal rollerini kontrol altına almayı amaçladığı, özellikle kültürel üretim yoluyla ahlaklı ve dindar nesillerin yetiştirilmesini önemsediği söylenebilir. Bu çalışmada Connell’in (2002: 37) “tuval olarak beden” kavramı temel alınarak, bedenlerin kültürel kuralların taşıyıcısı olduğu, edilgen bir yapıya sahip olduğu ve disipline edilmeye uygun görüldüğü yaklaşımı benimsenmektedir.

Hidayet romanlarında “biz” ve “onlar” söylemi üzerinden kolektif bir kimlik inşası gerçekleştirilmektedir (Çayır 2015: 18). Bu ayrımında, “biz” Müslüman erkek figürüyle temsil edilirken, “onlar” yozlaşmış Batılı kadın karakteri üzerinden kurgulanmaktadır. Romanlar, Müslüman kimliğini oluştururken Batılı kadını bu kimlikten ayrıştırmakta, onu özünden koparılmış ve mutsuz bir figür olarak sunmaktadır. Bu bağlamda Batılılaşmış kadın, dönüşüme ihtiyaç duyan ikincil bir nesne olarak konumlandırılmaktadır. Hidayet romanlarında birincil İslami özne “Müslüman Türk” kimliği ile tanımlanmaktadır. Nuray Mert’e göre (2005: 414), 1950’li yıllardan itibaren gelişen ve İslamcılıkla güçlenen muhafazakâr düşünce, dini sembollere yer veren alternatif bir milli kimlik üretmiştir. Bu alternatif kimlik, ulus devlete sadakati pekiştiren bir çerçevede şekillenmiş ve romanlarda Müslüman Türk erkek öznesi, seküler/Batılı Türk kadın kimliklerini dönüştüren bir figür olarak kurgulanmıştır. Bu romanlar, yalnızca toplumsal cinsiyet rollerini üretmekle kalmayıp, aynı zamanda eril ulus kimliğinin dönüşümüyle de doğrudan ilgilidir. Çalışkan’a göre (1996: 93), hidayet romanlarında Müslüman Türklerin yaşayabilecekleri bir “millî ümmet” tahayyülü kendini baskın bir biçimde hissedilmektedir.

Cumhuriyet Devri İslami Türk Edebiyatı’nda, 1960 sonrası gelişen İslami hikâyeye ve roman alanında Hekimoğlu İsmail’in izinden giderek tebliğci İslami roman, bir başka adlandırmaya göre popüler İslami roman kategorisine giren eserleriyle Ahmet Günbay Yıldız, Türkiye’de ve Türkiye dışında tanınan ve belli bir şöhreti yakalayan bir roman yazarıdır (Çalışkan 2002: 702). Romanlarında, toplumsal yaşamdaki karakterler ve olaylar karşıt ikilikler

üzerine inşa edilmiştir. İyiler ve kötüler, iyilik ve kötülük, doğru ve yanlış arasında sürekli bir ayırım bulunur ve Yıldız, her zaman İslami bir mesaj verme kaygısı güder. Yıldız'a göre edebiyat, bir milleti inşa etmenin veya yok etmenin en güçlü aracıdır (Çalışkan 2002: 704). Yazarın romanlarının okuyucularının çoğunu lise ve üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. İlk eserlerinden biri olan *Yanık Buğdaylar* (1974), 1950 sonrası toplumcu gerçekçi köy romanlarına karşı bir tepki olarak, dindar bir öğretici aracılığıyla İslami medeniyet projesini dile getiren oldukça popüler olan bir romandır.

Yıldız'ın üçüncü romanı olan *Boşluk* (1975), 1999 yılından itibaren Timaş Yayınları tarafından basılmakta olup, 2023 yılında 53. kez baskıya girmiştir. Olay örgüsü basit olsa da roman İslamcı bir tahayyülü yansıtan önemli bir eserdir. Roman, 1970'lerin köyden kente geçiş sürecini, kuzen evliliklerinin hala devam ettiği ve geniş ailenin Türk toplumunun temel yapısı olarak korunduğu bir dönemde geçmektedir. Ana karakter Cihan, henüz romanın başında sabah namazını kılarken babası tarafından yakalanır ve 'gerici' olmakla aşağılanır. Cihan, sekiz yıllık bir süre için tıp eğitimi almak üzere Avrupa'ya gider. Döndüğünde, dinden uzaklaşmış, 'seküler/ilerici' bir karaktere dönüşmüş, ancak arayış içinde bir hayat sürmeye başlamıştır. Cihan'ın evlenme teklif ettiği kuzeni Tuba, bir ilkokul öğretmeni olup, öğrencisiyle yaşadığı "mahrem yerlerini örtme" içerikli bir diyalog sonrasında "tesettür" giymeye karar verir (Yıldız 2012: 78). Karşılaştıklarında, Cihan, Tuba'ya "biz Avrupa medeniyetine ulaşmış bir aileyiz... şu köylü kıyafetinden moda mı olurmuş" diyerek başörtüsünü başından çıkarıp parçalar (Yıldız 2012: 83). Sonunda Cihan, 'Batılı' bir karakter olarak betimlenen diğer kuzeni Ebru'yla evlenir.

Balayına gittikleri tatil bölgesinde Cihan ve Ebru arasında kültürel çatışmalar baş göstermektedir. Cihan, eşini dans ederken başka bir erkekle değişmemek için tepkiler verir ve teklifte bulunan erkeğe karşı şiddet uygular. Ebru'nun ısrarlarına rağmen Cihan, kalabalık plajlardan uzak, daha tenha bir kumsal arayışı içindedir. Sekiz yıl boyunca Avrupa'da tıp eğitimi almış bir karakterin, ani ve aşırı muhafazakâr tepkiler vermesi, romanın zayıf olay örgüsünden kaynaklansa da dans ve plaj deneyimlerinde İslamcı patriyarkanın kadın bedeni üzerinde denetim ve tecrit etme pratiklerini göstermesi açısından önemlidir. Bu olay örgüsünün devamında, Ebru ile Cihan evliliklerinde ortaya çıkan sorunlar, yeni doğan çocuklarıyla birlikte daha da büyümektedir. Batılı kadın tipi olarak tasvir edilen Ebru, estetik kaygılarla çocuğunu emzirmeyen, ojelerinin bozulmasından kaçınan, doğum sancısına dayanamayan "20. asır annesi" olarak betimlenmektedir (Yıldız 2012: 107). Romanda Batılı kadın figürünün annelik yapamayışı ve anneliği kölelik olarak görmesi eleştirilmektedir. 20. yüzyıl, toplumsal çürüme

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri:

Hidayet ve Özeleştiril Romanların Analizi

olarak değerlendirilerek, Batılılaşmaya ve Batılılaşmış kadına yönelik eleştiriler bu bozulma üzerinden yapılmaktadır.

Cihan, yaşadığı evlilikten dolayı ıstırap çekmeye başlar ve başka bir dünyaya özlem duymaya başlar. İçinde bulunduğu topluma karşı yaptığı eylemler ve ailesine karşı isyankâr tutumları nedeniyle utanç duymaktadır. Gayesizlik ve boşluk içinde bir şeylerin eksikliğini hissetmektedir. Dindar bir ağabey figürü olan Doktor Vedat, Cihan’a “çorak yerlere ekilen tohumsun, Şehit atalarının yüz karası” diyerek onu uyarır (Yıldız 2012: 153). Burada, erkekliğin kültürel sembollerinden biri olan “tohumluk” kavramı kullanılarak, Cihan’ın erkekliğine değil, ekildiği “çorak toprağa”, yani Simone de Beauvoir’in (1956: 164) belirttiği gibi kültürel olarak toprakla sembolize edilen kadına/kadınlığa bir gönderme yapılmaktadır. 20. yüzyılda kadınların Batılılaşarak ‘yozlaşmasından’ ve annelik rolünün ‘bozulmasından’ dolayı Cihan’ın içinde bulunduğu kötü ruh hali ele alınmaktadır. Cihan ve Ebru arasındaki ilişkilerde cinsiyet rollerindeki değişime de değinilmektedir. Aşırı Batılılaşmış Cihan’ın kadınsılaşması ve alafranga kadının erkeksileşmesi durumu söz konusu olmuştur (Kandiyoti 2013: 155). Romanda, Ebru’nun kamusal alanda erkekler gibi yaşamaya başladığı için özel alandaki annelik ve ev sorumluluklarını reddettiği görülmektedir.

Cihan’ın hayatı, babasının eski iş ortağının oğlu İsmet’i yaralayıp hapse girmesiyle değişir. İsmet’in babası, Cihan’ın babasının kendisini sahte bir senetle dolandırması sonucu iflas etmiştir. Cihan Avrupa’ya tıp eğitimi almaya giderken, İsmet annesini kaybetmiş, babası evden kaçmıştır. Bu iki erkek arasındaki hınca dayalı ilişkide, birinden ayrılıp diğeriyle evlenen ‘Batılı’, ‘yozlaşmış’, ‘fitne-fesat üreten’ Ebru karakterine eleştiri vardır. Kadınlığın kültürel temsiline dair olumsuz imgeler, Ebru karakterine yüklenmiştir. Ebru, boşanma davasını Cihan hapisteyken açar ve ardından Cihan’ın düşmanı olan İsmet’le evlenir. Çocuğu Şahin’i reddettiği için, çocuğa Cihan’ın annesi bakmak zorunda kalır. Ebru karakteri, manevi değerden yoksun ve dinsiz bir nesil olarak tasvir edilmektedir (Yıldız 2012: 192).

Romanda, sol görüşlü çocuklar vatana ihanetle, Siyonizm’le ve komünizmle ilişkilendirilirken, İsmet’in babasının mektubunda “aslına dönen Müslüman Türk” ifadesi, romanda kurulan ve sol ötekisinden ayrılan İslami özneyi işaret etmektedir (Yıldız 2012: 266). Cihan’ın hapisane hayatına dair bir tahlil yapılmamıştır, ancak Cihan hapisten çıktıktan sonra dindar kuzeni Tuba’nın ilkokul öğretmenliği yaptığı kasabaya sürgün edilir. Sürgün sürecinde, Cihan aslına dönen Müslüman Türk kimliğiyle aktif bir özne haline gelir. Romanın sonunda, Cihan ve Tuba evlenir, ancak Tuba öğretmenlik görevinden istifa eder ve evin içinde Cihan’ın

oğlu Şahin'e bakmakla görevli olur. Cihan kasabaya konferans için geldiğinde, kitaba adını veren boşluğu “asrın içine düştüğü hastalık, gayesizlik” olarak tasvir eder. “Kızların gelinliği ve şehitlerin son örtüsüne” benzettiği bayrağa dair konuşmasında, erkeklik ve şehitlik makamı, risk alma ve kendini feda etme ile temsil edilmektedir. Romanın sonunda Cihan, adalet, vatan, millet ve din uğruna can vererek “şehit” olur. Romanın kurgusunda, şehitlik düzeyine ulaşmış Müslüman Türk öznenin Batılı annesi, örtünerek hidayete ermektedir. Göle'nin (2019: 77-78) belirttiği gibi, örtünme, 1970'lerden itibaren İslami kimliği seküler kimliklerden ayıran güçlü sembol haline gelmiştir. Örtünme hem *Boşluk* romanında hem de *Huzur Sokağı* romanında politik sembol olarak kullanılmaktadır.

1970 yılında iki cilt olarak yazılan ve ardından tek cilt halinde yayımlanan *Huzur Sokağı* romanı, Türkan Şoray'ın başrolünde olduğu *Birleşen Yollar* (1970) filmiyle sinemaya uyarlanmış, 2012-2014 yılları arasında televizyonda bir dizi olarak yayınlanmış ve 2006'da Timaş Yayınları tarafından basılmaya başlanıp 2023 yılında 130. baskısına ulaşmıştır. *Huzur Sokağı* romanı, komşuluk ilişkilerinin hala yüz yüze sürdüğü ve mahalle yaşamının yakından hissedildiği bir mekânda geçmektedir. Sokağın sakinleri, yoksul ancak mutlu olan bir kentli sınıfı temsil eder. Ancak sokağa yeni taşınan, eski sakinlerden daha varlıklı ve gösteriş meraklısı kişilerle, daha mütebedeyyin bir yaşam tarzına sahip eski sakinler arasında çatışmalar başlar.

Romanın ana karakteri Bilal, eski bir konakta annesiyle yaşayan, ağırbaşlı ve efendi bir delikanlıdır. İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi'nde okuyan Bilal, ahlâkı, terbiye ve iman gücüyle tanınır, bu nedenle sokaktaki aileler için müstakbel damat adayıdır (Şenler 2014: 8). Bilal'in etrafındaki diğer erkek karakterler de onun üzerinden inşa edilen dindar erkeklik normlarına uymaya çalışmaktadır. Bilal'in annesi ise “faziletli kadın” tipini temsil etmektedir. Faziletli kadın, “vefakâr, fedakâr, eşi ve çocuğu için canını tereddütsüz feda edecek şefkat kahramanı, lüzumu olmadıkça sokağa çıkmayan, saadeti, huzuru yalnız evinde arayan, zevki maddede değil manada bulan, iffet ve izzet sahibi” bir kişi olarak betimlenir (Şenler 2014: 21). “Fazilet” normunu üstlenen bu kadın, İslam'ın altın çağındaki Ensar kadınlarına benzetilir. Dindar kadınlık, erkeğe vefa gösterme, kendini erkeğine ve çocuklarına adama ve yıllarını evde geçirmekle erkeğe adanmışlık olarak tanımlanır; Simone de Beauvoir'in (1956: 190) ifadesiyle, “ikincillik” ile özdeşleştirilir. “Zevki maddede değil, manada bulan ve iffetini koruyan” bu kadın, “toplumsal çürüme” olarak görülen Batılı kadın tipinden ayrılan bir kimlik taşıyor. Dindar kadın tipinin karşısında ise, “yüzlerindeki hayâ perdesi yırtılmış, ahlak ve namus telakkileri sifira müncen olmuş, kültürlü, modern, ilerici ve aydın kadınlardan” oluşan bir kategori

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri:

Hidayet ve Özeleştiril Romanların Analizi

oluşturulur (Şenler 2014: 21). Bu kadınlar Batı’yla ilişkilendirilerek, Avrupa özentisi ve tuhaf varlıklar olarak tanımlanır. ‘Yozlaşmış Batılı’ kadın tipi, ahlak ve namus ölçütleri üzerinden dindar kadından ayrılmaktadır.

“Cemiyetin mahvoluş hikâyesi” olarak tanımlanan toplumsal çürüme, ahlak, fazilet, namus ve iffeti kaybeden kadın karakterler üzerinden anlatılmaktadır (Şenler 2014: 30). Romanın başında, Elazığlı bir ailenin kızı olan Zeynep’in hikayesi anlatılır. Üniversite eğitimi için İstanbul’a gelen Elazığlı Zeynep, “kızılı-erkekli” bir grup içinde vakit geçirmeye başlar ve romanın olay örgüsüne göre “namusunu kaybettikten” sonra intihar eder. Yazar, üniversite kantinindeki ‘kahkaha’ atarak konuşan kız öğrencilerin davranışlarını barlardaki konsomatrislere benzeterek abartılı bir eleştiri sunar (Şenler 2014: 19). Dindar kadınlık, evle ilişkili ve evdeki huzuru ön planda tutan bir biçimde, üniversitedeki ahlaki çöküntü içinde olan arkadaş grubunu terk eden ve hidayete eren Seval karakteriyle gösterilmektedir. Seval, Bilal’in üniversitedeki yakın arkadaşıdır ve hidayete erdikten sonra Necati ile evlenir. Eğitimini yarıda bırakıp, Anadolu’daki ailesinin yanına döner. Kadının evle ilişkilendirilmesi, onun ikincilliğinin pekiştirildiği bir anlatıya dönüşür. Bilal’in aradığı gelin adayı “...saadeti yalnızca evinde arayan, hanım hanımcık, evinin hanımı, yalnızca bana ait olacak dürüst ve mazbut bir genç kız” olarak tanımlanır (Şenler 2014: 50). Berktaş’ın belirttiği gibi (2016: 190-191) köktendincilik, geleneksel olarak kutsanmış cinsel iş bölümünü yeniden canlandırmayı amaçlar. Bu yaklaşım, kadınların saygılı bir boyun eğişi ve ikincillik statüsünü kabul etmeleri karşılığında, saygı, takdir, ekonomik ve duygusal güvence vaat etmektedir.

Bilal’in gelin adayı tanımında, “kendilerini vitrindeki satılık eşyalar gibi sergileyen, açık seçik davranan kızlardan” farklı olarak, “giyimi, hareketleri ve her tavrıyla dinin emirlerine bağlı” olduğu belirtilmektedir. Bu anlatı, kadın bedeninin denetim altına alınma çabalarını ve “İslami beden terbiyesi” kapsamında kadınların oynadığı rolü gözler önüne sermektedir (Köse 2014: 152). Ataerkil yapının bir parçası olarak, kadın bedeninin denetimi, din ve onun koyduğu kurallar aracılığıyla pekiştirilmektedir. Fatima Mernissi (1987: 28, 32) kadın bedeninin denetlenmesinin, kadın cinselliğinin güçlü ve bu nedenle de erkek tehdit edici bir güç olarak görülmesine dayandığını belirtmektedir. Ayrıca, bu bedensel denetim, romanda kimlik ile de ilişkilendirilmektedir. Bir karakter, davetlilerin kadın ve erkek olarak karışık oturduğu, dans eden çiftlerin, oyunların ve eğlencelerin olduğu düğünlerin kendilerine Batı’dan geldiğini savunur, bu tür davranışları Müslümanlık ve Türklük haysiyetiyle bağdaştırmakta zorlanır. Bu nedenle, kendilerinin Batılı değil, Doğulu olduklarını vurgular (Şenler 2014: 124).

Romanın başlarında “asri kadını” karakterize eden Feyza, Bilal’i yolundan saptırmaya çalışmaktadır. Ancak, dindar erkek karakterinin yoldan sapması mümkün olmadığı için, kısa bir süre içinde ikisi birbirleriyle evlenmek yerine başkalarıyla evlendirilirler. Feyza, romanda “insanın fikrini Allah’tan çeviren kimseler” olarak tanımlanmakta ve bu tür insanlar “insan suretine bürünmüş şeytanlar” olarak betimlenmektedir. Feyza karakteri, dindar kadının karşıtı olan Batılı veya modern kadının kültürel bir sembolü olan “şeytan” ile özdeşleştirilmiştir. Şeytan, tek tanrılı dinlerde kötülüğün cisimleşmiş hali olarak kabul edilir ve romanda Batılı kadın bedeniyle ilişkilendirilmiştir. Feyza’nın Bilal’i yoldan saptırma çabası nedeniyle, romanın yapısında ona sürekli trajediler yaşatılmaktadır. Müslüman bir yaşam tarzını seçmiş, kızına bakabilen ve ayakları üzerinde durabilen bir kadın olmasına rağmen, Bilal’e duyduğu aşk söz yüzünden mantığını kaybeder. Hidayet temalı romanlarında ayrıntılar, Köse’nin belirttiği gibi (2014: 129), “İslam’ın cinsiyet söylemine uygun bir şekilde, kadın arzusunun şehvet fazlalığına işaret etmektedir. Aşk bu romanlarda kadının eksik rasyonelliğinin ve fazla duygusallığının bir kanıtıdır”. Kadının cinselliği ve bedeninin denetlenmesi, ataerkinin varlığını sürdürmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

İslamcı Hareketin Toplumsal Cinsiyet Kurgusu Üzerine Bir Özeleştiri: *Mızraksız İlmihal* Romanının Analizi

1990’lı yıllarda devletin kamusal alandaki etkisinin azalmasıyla birlikte, televizyon yayıncılığı üzerindeki devlet tekeli sona ermiş, ticari televizyon kanalları yaygınlaşmıştır (Göle 2009: 27, 35). Bu süreçte, İslami televizyonların yanı sıra özel radyolar da ortaya çıkmış, ayrıca iş dünyasında dindar erkeklerin görünürlüğü artmıştır. İslamcı orta sınıfın neoliberal piyasa ile bütünleşme sürecinde, İslami tatil köyleri, popüler müzik, kafeler ve defileler gibi yeni alanlar ortaya çıkmıştır. Örtülü kadınlar ise, ev dışı bir alan olan sivil toplum platformlarında örgütlenerek, devletin sıkı gözetiminden çıkan kamusal alanda seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Ancak bu süreçte, İslamcı kesimin kentli ve eğitilmiş kadınları, toplumsal eylemlilikleri ile kendilerinden beklenen ev içi roller arasında bir sıkışmışlık yaşadıkları anlaşılmaktadır (Göle 2019: 137-142). İş gücü piyasasında erkeklerin daha fazla yer edinmeyi sürdürmesi, kamusal alandaki erkek egemenliği pekiştirmiştir. Ekonomik ve toplumsal değişimlerin yanı sıra, 1980’lerde kazanılan entelektüel birikim, İslamcı çevrelerde bir özeleştiri sürecini başlatmıştır. 1960’lı yıllarda doğan ve İslamcı kesimin geçmiş deneyimlerine hâkim olan yazarlar, bu özeleştireleri romanlarına yansıtarak, İslamcı bireylerin iç dünyalarındaki çatışmaları ve modern hayat karşısındaki ikilemlerini ele almışlardır (Çayır

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri:

Hidayet ve Özeleştiril Romanların Analizi

2015: 11). Bu özeleştiril romanlar, eğitim seviyesinin yükselmesi ve ekonomik refahın artmasıyla orta sınıfa dönüşen muhafazakâr kesimin kadınlarına hitap etmiştir.

Mehmet Efe’nin *Mızraksız İlmihal* (1993) adlı romanı, en son 2016 yılında Kapı yayınları tarafından beşinci kez basılmıştır. Yazarla yapılan bir röportajda, eserin 80 kuşağı gençliğine içeriden bir eleştiri getirdiği ifade edilmektedir (Efe 1999: 200). Başlangıçta tek kişilik bir oyun olarak tasarlanan bu eser, daha sonra romana dönüştürülmüştür. Ancak basım süreci gecikmiş ve dağıtım aşamasında yaklaşık iki yıl boyunca yayınevinin deposunda bekletilmiştir. Kitabı inceleyen yayınevi yetkilileri ve üniversitedeki İslamcı gençler, eseri gayri İslami bularak tepki göstermiştir; bu durum, kitabın sonunda yer alan röportajda da dile getirilmiştir.

Bu özeleştiril roman, geleneksel hidayet romanlarında sıkça rastlanan yozlaşan kadının hidayete erdirilerek ev içi rollerle bütünleştirildiği anlatıdan farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Roman, örtülü kadının eğitim hakkı talebiyle ev alanından kamusal alana çıkışını ele almaktadır. Ancak örtülü öğrencilerin üniversitelere girişinin sorun haline gelmesiyle, roman, 1980’li yılların İslamcı neslinin deneyimlediği başörtüsü meselesini merkeze almaktadır. Romanın erkek kahramanı, Batman doğumlu İrfan Akçiçek’tir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde öğrenim gören İrfan, İslamcı gençlerin kaldığı bir öğrenci evinde yaşamaktadır. Romanın olay örgüsü, İrfan’ın Maraş kökenli İstanbul doğumlu Nurhan ile karşılaşması ve ardından Nurhan’ın yokluğunun yarattığı ‘boşlukta’ uzun bir özeleştiril sürecine girerek üniversite hayatını ve İslamcı hareketi sorgulaması üzerine kuruludur.

Hidayet romanlarında, sıradan yaşamlarını bozduktan sonra hidayete erip aktif öznelere haline gelen karakterlerin aksine, özeleştiril romanlarda kendisine dışarıdan bir gözle bakarak özeleştiril yapabilen, üzerine yüklenen kimlikten sıyrılmaya çalışan ve sıradan bir hayat sürmeye yönelik karakterler öne çıkmaktadır. Romanda, İrfan karakteri aracılığıyla yapılan özeleştiriler, İslamcı hareketin kadına yönelik bakış açısının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Özellikle, üniversiteye girmeye çalışan örtülü kadınların İslamcı hareket içindeki erkekler tarafından birer “bayrak, slogan, sembol, namus, umut ve ebedi kurtuluş vesilesi” olarak araçsallaştırıldığı vurgulanmaktadır (Efe 1999: 17). Bu bağlamda, romanın kadın karakteri Nurhan’ın, İrfanla tartışmaları sırasında dile getirdiği “Erkekler nutuk atıp kahramanlık sergilerken, örtülü kadınlar dekor haline getiriliyor” eleştirisi, İslamcı erkeklerin tutumuna yönelik sert bir değerlendirme sunmaktadır (Efe 1999: 18). Nurhan’ın anlatısına göre, örtülü kadının bedeni, İslamcı hareketin erkekleri için bir eylem bahanesine dönüşmüş, böylece erkekler kendi

'erkekliklerini' pekiştirmiştir. Bu süreç, bir yandan bazı örtülü kadınların aile kurmasını sağlarken, diğer yandan bir kısmının "erkekleşmesine" yol açmıştır. Romanın kahramanı İrfan, kadınların toplumsal alanda daha fazla görünür olmasını, kamusal mekanlara girip çıkmalarını, "erkekleşme" olarak yorumlamaktadır (Efe 1999: 19). Özellikle okuma, yazma ve eleştirel düşünce faaliyetlerinde bulunan kadın örgütlenmelerine olumlu bakmadığı görülmektedir. Nurhan'ın defterindeki notlarda da çevresindeki kız öğrencilerin "erkeksileştiğine" dair bir değerlendirme yer almaktadır (Efe 1999: 45). Bu anlatı, geleneksel hidayet romanlarında görülen Batılılaşmış kadının dönüşümünden farklı olarak, dindar kadının geleneksel erkeklik rollerine bürünmesine yönelik bir eleştiri sunmaktadır.

Romanın yazıldığı dönemde, İslamcı hareketin erkeklerinin, kadınların ev alanından çıkmasına ve toplumsal örgütlenmelere katılmasına sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. O dönemde İslamcı söylemin önemli temsilcilerinden birini dinleyen Göle'nin tuttuğu notlar, bu çıkarımı desteklemektedir (2019: 159-161). Nitekim, İrfan'ın Nurhan'la geleceğe dair hayalinde, İrfan Nurhan'ı mutfakta yemek yaparken düşündüğü görülmektedir (Efe 1999: 167). İkisi de öğrenci olup, benzer akademik hedeflere sahip olmalarına rağmen, İrfan'ın hayalinde kendisi entelektüel bir uğraşla meşgul olurken, Nurhan'ın ev işleriyle ilgilenmesi, toplumsal cinsiyet rollerine dair mevcut kalıpları gözler önüne sermektedir.

Köse'ye göre (2014: 76-77), modern ataerkil toplum düzeninin ve dinsel kozmolojinin desteklediği "tamamlayıcılık" söylemi, üreme merkezli heteroseksüel ilişkileri meşrulaştırmakta ve arzuyu nikah aracılığıyla toplumsal ve ilahi bir çerçeveye oturtmaktadır. İrfan'ın "Birleşeceğiz... Bir "Vahdet" olacak bu yani. Çocuklarımız olacak" (Efe 1999: 28) şeklindeki ifadesi ve Nurhan'a "Senle ben... Aynı şeyin iki yarısıyız" (Efe 1999: 79) demesi, bu tamamlayıcılık anlayışını yansıtmaktadır. Ancak romanın ilerleyen bölümlerinde, İrfan'ı fikren değiştiren ve "mücahide kadın" rolünü reddeden Nurhan, bu anlayışa karşı çıkarak, kadının her durumda erkeği tamamlamak üzere yaratıldığı fikrine tepki göstermektedir.

İrfan'ın öğrenci evinden arkadaşı Hayrettin ile nişanlısı arasında geçen bir konuşma, dönemin İslamcı çevrelerinde kadına biçilen rollerin izlerini taşımaktadır. Hayrettin'e göre kadın, "anadır, mücahidedir, dava arkadaşıdır, mücadele dinamiğidir, yardırdır, hayat arkadaşıdır, namus, iffet ve güzellik temsilidir" (Efe 1999: 20). İslamcılığın bir toplumsal harekete dönüşmesiyle birlikte, kadınların geleneksel rollerine ek olarak "mücahide" kimliği de yüklenmektedir. Roman boyunca Nurhan, "Ben sadece bir kızım" diyerek, üniversite kapısında dindar erkekler tarafından kendisine dayatılan bu kimlikten rahatsızlığını dile getirir ve bu

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri:

Hidayet ve Özeleştiril Romanların Analizi

yükten kurtulmaya çalışır. Onun, nihayetinde Boğaziçi Üniversitesi’ni kazanarak bu baskıdan kurtulduğu anlaşılmaktadır.

Nurhan, dindar erkeklerin kendi erkekliklerini pekiştirdiği bir toplumsal hareket içinde nesneleştirilmekten uzaklaştıkça, özgüvenini yeniden kazandığı, jest ve mimikleriyle kendini rahatça ifade edebildiği bir üniversite ortamına adımını atar. Boğaziçi Üniversitesi’ne kabul edilmesi, İslamcı hareketin kadını kısıtlayan, ona roller biçen ve bedeni üzerinden siyaset üreten egemenlik alanından kurtulma çabası olarak okunabilir. Nurhan’ın defterinde, “mücahidelere” yüklenen sorumluluk, “ellerinde kalaşnikof, alın kısımlarındaki kırmızı bantlarda Kuran’dan savaş ayetleri taşıyan kadınlar” şeklinde betimlenmektedir (Efe 1999: 46). Öte yandan, Hayrettin ile nişanlısının ilişkileri bir ay içinde sona erdiğinde, üniversiteli dindar kadınlara yönelik “mücahide” söylemi hızla değişir. Okula devam eden kadınlar, artık “fitratları bozulmuşlar” olarak nitelendirilmeye başlanır. Bu durum, kadın öğrencilerin iki seçenekle karşı karşıya kaldığını göstermektedir: Ya İslamcı erkeklerin tanımladığı çerçevede “mücahide” olarak kabul edilirler ya da bu düzeni reddettiklerinde “fitratları bozulmuş” olarak yaftalanırlar.

Ataerki Söylem, Beden Politikaları ve İslamcılık: *Halkaların Ezgisi* Romanında Kadın Kimliğinin İnşası

Halime Toros’un günümüzde baskısı bulunmayan *Halkaların Ezgisi* (1997) romanının adı, kadınların yaşamları boyunca biriktirdikleri acıların ezgisine atıfta bulunmaktadır. Roman, kadına yönelik kültürel yakıştırmaları ve ataerki söylemleri eleştirirken, geleneksel ve İslamcı ataerki içinde kadının bedeninin denetim altına alınmasını, itaat ettirilme süreçlerini ve İslamcılığın kadın üzerinden inşa ettiği kimlik anlatılarını sorgulamaktadır. 1980’lerden itibaren, İran Devrimi ve Ali Şeriatî’nin fikirlerinin yanı sıra Afganistan’daki savaşın etkisiyle, İslamcı çevrelerdeki gençler arasında keskin sınırlar çizen radikal yaklaşımlar yaygınlaşmıştır (Sarıtaş 2024: 140). Halime Toros, romanın başında İran’daki kadınların toplumsal rollerinin ve kimliklerinin tarihsel ve kültürel olarak özgün biçimde şekillendiğini göstermek amacıyla okuyucuyu doğrudan İran’daki günlük ritüellerin içine taşımaktadır. Bu bağlamda, İranlı kadınlar “savaşın ve devrimin kadınları” olarak tanımlanmaktadır. Devrimin hemen ardından başlayan İran-İrak Savaşı, geride çok sayıda dul kadın bırakmış, siyasal ve toplumsal kimlikler “siyah-beyaz”, “Doğu-Batı”, “mustazaflar-şeytanlar” gibi keskin ayrımlarla pekiştirilmiştir (Toros 1997: 14).

Bu tarihsel süreçte, Fatma ve Zeynep suretine bürünen, konuşkan, şair, korkusuz İranlı kadınlar özneleşirken, “şehit karısı”, “şehit anası” ve “şehit kadınların kızları” gibi kimlikler edindikleri görülmektedir (Toros 1997: 16). Devrim ve savaşın yıkıcı etkilerinin ardından, İran’da toplumsal roller ve kültürel normlar yeni siyasal ve sosyal koşullara uyum sağlayarak biçimlenmiştir. Öyle ki, İranlı genç kadınlar mehir olarak kalaşnikof ve şiir talep etmekte, evlendikten sonra ise kocalarına vakit ayıramayacak ölçüde tebliğ faaliyetlerine yönlendirilmektedir (Toros 1997: 22). Roman, İran toplumundaki kadın kimliğinin nasıl şekillendiğini deşifre ederek, Türkiye’deki İslamcı kadın deneyiminden farklı olduğunu ortaya koymakta ve İslamcılık içinde kadınları daha sıkı bir denetim altına almaya çalışan İrancı eğilimi eleştirel bir perspektifle ele almaktadır.

Sonraki bölümde, Türkiye’deki deneyimlere odaklanılarak değişen dünyada değişmeyen kadın statüsü ve başörtüsü tartışmaları ele alınmaktadır. Radikal erkeklerin zamanla liberal, demokrat ya da partili hale gelmelerine ve hatta kara sakallarını kesmelerine rağmen, İslamcılık içinde değişmeyen tek şeyin kadın, kadının başındaki örtü ve kadının üstündeki çarşaf olduğu eleştirilmektedir. Romanda Nisa ve Tahsin karakterleri arasındaki evlilik üzerinden muhafazakâr kesimlerde tartışılmayan tabulara dokunulmaktadır. Nisa’nın kendisini Tahsin’e “hediye” edilmiş gibi hissetmesi, zamanla “hanım hanımcık” ve bir “sükût abidesine” dönüşmesi, İslamcı ataerkil yapının kadını kültürel olarak itaatkâr kadın imajıyla inşa edişini gözler önüne sermektedir. Romanda dindar erkeğin kadına bakış açısı ve kadının bu ataerkil yapı içinde kendine biçilen rol şu cümlelerle anlatılmaktadır: “Gizemliyim, farklıyım, tuhafım, her şeye rağmenim, herkese rağmen” (Toros 1997: 27). Kadına yüklenen ev içi roller de şu sözlerle özetlenmektedir: “Evde sorun çıkarmaz, küfretmez, ayak diremez, kahkaha atmaz, her lafa karışmaz” (Toros 1997: 27).

Bu anlatılar, dindar kadın deneyimlerini deşifre etmeye yardımcı olmaktadır. Tevekkülün altındaki gizlenen isyan, ağıtlardaki öfke, türkülerdeki yakarış ve aşağılanma karşısındaki “görkemli ve sessiz” direniş, romanın merkezinde yer almaktadır (Toros 1997: 31). Romanda, “Müslüman kadın özneleşerek, erkekten aldığı hidayeti iade etmektedir” (Akçay 2012: 56). Bu nedenle, kadının örtünmeden önceki kimliği (Nisan) ile örtülü kimliği (Nisa) arasında roman boyunca süregelen bir çatışmakta bulunmaktadır. Toros, kadın karakterin iç dünyasını sorgularken, feminist yazının etkilerini metne yansıttığı görülmektedir. Romanın, İranlı kadınlara dair anlatıların ardından ve asıl olay örgüsünün başladığı bölümün girişinde Pierre Bourdieu’dan yapılan şu alıntı yazarın bakış açısını ve romanı yazma sürecindeki

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri:

Hidayet ve Özeleştiril Romanların Analizi

perspektifini ortaya koymaktadır: “Tabi gruplar zaten reddedilmiş olanı reddetmenin ve kaçınılmaz olanı sevmenin bir yolunu bulurlar” (Toros 1997: 22).

Romannın ilerleyen bölümlerinde, Nisa karakterinin yaşadığı içsel sorgulamalar üzerinden, bekarlıktan evliliğe uzanan süreçte kadının tarihsel olarak itaate yönlendirilmesi ve bedeninin kontrol altına alınması anlatılmaktadır. Muhafazakâr kesimdeki kadınların, “düşlerine ulaşmaktansa, düş olmayı yeğleyip erkeklerin zihinlerine ve hayallerine teslim oldukları” vurgulanmaktadır. Evlenmeleriyle birlikte örtünen kadınlar, yeni giyim tarzlarının dayattığı ‘yabancılardan sakınma’ amacındaki mahremiyet pratiğine uyum sağlamaya çalışırken, aynı zamanda pardösü içinde belini, omuzlarını ve bacaklarını unuttukları ifade edilmektedir (Toros 1997: 39). Nitekim Göle (2019: 79-80), İslamcı bakış açısına göre örtünmenin toplumsal bir zorunluluk olarak işlevini şu şekilde açıklar: “Kadının iffeti, maruz kalacağı saldırılardan uzak durmasıyla ilişkilidir ve bu uzaklığı sağlamak için en güvenilir yöntem örtünmedir”.

Kadınların dindar erkeklere itaat süreci, saçma buldukları şeylere bile ‘evet’ demeleriyle başlamakta, kendi güçlerini ve akıllarını reddetmeleriyle pekişmektedir. Sonuç olarak, kadınlar erkeğin kölesi ve hizmetçisi haline gelmektedir (Toros 1997: 40). Nisa’nın içsel sorgulamaları sırasında, Gazali’den aktarılan rivayetler aracılığıyla İslamcı ataerkil düzenin kendini nasıl yeniden ürettiği gözler önüne serilmektedir. Dindar kadının bu dünyadaki rolü, erkeğin cennete girmesi için elinden geleni yapmaktır. “Salih kadın”, bu dünyaya ait değilmiş gibi görülmekte; ona biçilen görev, erkeğin dünyada kurduğu düzene itaat etmek, çocuk doğurmak ve onları terbiye etmek olarak tanımlanmaktadır (Toros 1997: 41). Yuval-Davis’in (2014) savunduğu gibi, kadının hem biyolojik hem ideolojik yeniden üretimle nasıl görevlendirildiği ve bu rollerin tarihsel ve kültürel kaynaklarının nasıl yaratıldığı, romanın satır aralarında detaylı bir şekilde işlenmektedir.

Roman, İslamcı hareketin biz-siz (veya onlar) ayrımını nasıl dilsel bir strateji olarak kullandığını eleştirerek, hidayet romanlarında sıkça rastlanan bu ayrımı sorgulamaktadır (Toros 1997: 47): “Biz denen şey sokakta öylesine yalnız kalakalmaktan başka bir şey değildi.” Nisa karakteri geçmişini hatırladıkça hep tiksinti duyduğunu fark eder; ancak şimdi bu tiksinti kandırılmış olmanın verdiği bir tiksintiye dönüşmüştür (Toros 1997: 77). Romannın gidişatından, geçmişte duyduğu tiksintisinin cumhuriyet balolarına, bugün yaşadığı tiksintisinin ise İslamcı hareketin kadını kandırmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Hidayet romanlarında, dindar kadın öznesi inşa edilirken Batılı-seküler-yozlaşmış *ötekiye* duyulan

nefret, özeleştiril romanlarda içe dönmektedir. Bu anlatılarda, İslamcılığın ataerkiyi güçlendirerek kadını ve bedenini itaat, kontrol ve denetim altına alışından dolayı duyulan nefretin, doğrudan İslamcılığa yöneldiği görülmektedir.

Toplumda yeni kadınlık ve yeni erkeklik hallerinin, Nisa'nın sorguladığı kulaktan kulağa dolaşan rivayetler aracılığıyla inşa edildiği anlatılmaktadır. Bir rivayete göre, şeytan bir kız çocuğu doğduğunda “bu benim askerimin yarısıdır ve sırdaşımdır” der. Başka bir rivayette ise erkeğin rızasının Allah'ın rızası yerine geçtiği, öfkesinin ise Allah'ın öfkesiyle eş tutulduğu belirtilir. Eğer erkek kadını boşarsa, cennetin kokusunun kadına haram olacağı; itaat etmediği takdirde ise cehennemın onun yazgısı olacağı anlatılmaktadır (Toros 1997: 131). Nisa'nın bu sayfalarındaki serzenişleri ahlak, ilke, haram ve günah gibi kavramların yalnızca yoksullar ve kadınlar için bağlayıcı olması, buna karşın helallerin hep erkekler ve zenginler için bulunmasına yöneliktir (Toros 1997: 140). Roman, kadın bedeni üzerindeki denetimi sağlamlaştıran “tesettür” gibi kültürel sembolleri, “mahremiyet” gibi toplumsal kurumları ve “itaatkâr kadın” gibi anlatıları eleştiril bir gözle ele almaktadır. Nisa ve onun ruh ikizi Nisan arasında geçen bir diyalogda, İslamcı erkeklerin dünyayı, iktidarı, serveti, şehveti ve zulmü sevdiği vurgulanırken; örtülü kadınların ise köktendinci bir hareketin gönüllü destekçileri olarak, Peygamber dönemine ulaşma arzusuyla normatif geleneksel rollerine dört elle sarıldıkları aktarılmaktadır (Toros 1997: 174). Ataerki bedeni siyaseti sonucunda, yıllarca ev içindeki sorumluluklarıyla tükenmiş kadın bedenleri, kocaları tarafından ne kaygı duyulan ne kıskanılan ne de sakınılan bir hale bürünmüştür. Sonunda bu bedenler erkeksileşmiş, hatta cinsiyetsizleşmiştir. (Toros 1997: 184).

SONUÇ

Erkek egemen bir dünya görüşüne sahip Siyasal İslamcı hareketin şehir çeperlerine göç eden kadını hedefleyen siyaseti romanlardaki kadın anlatılarıyla örtüşmektedir. Kadının ‘fazla’ cinselliği sebebiyle bedeninin kontrol altına alınması, örtünme aracılığıyla dindar kadın kimliğinin kurgulanması ve kadının ev içi alandaki biyolojik ve ideolojik üretiminin desteklenmesi sürecinde özel alana tecrit edilmesi ve erkek egemen siyasete itaat ettirilmesi kültürel İslamcılığı yansıtmaktadır. 1970'lerin toplumsal değişim döneminde yazılan hidayet romanları, toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimi kadının yozlaşmasıyla ilişkilendirmiştir. Bu çalışma, kadın bedeni üzerinde hâkimiyet ve denetim kurmak isteyen hâkim İslamcılık görüşünün ana söylemini romanlar aracılığıyla ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri:

Hidayet ve Özeleştiril Romanların Analizi

Hakimiyetin gerçekleştirilmesi için medeniyet söylemi üzerinden beden terbiyesi politikası oluşturulmuş ve geniş ailelerin çözülmesiyle azalan erkek egemenliği restore edilmeye çalışılmıştır. Bu söylem çerçevesinde Batılı/yozlaşmış ve İslami/ahlaklı şeklinde iki farklı davranış gösteren bedenler üzerinden karşıtlık kurulmuştur. Kadının giyimi, hareketleri ve tüm davranışları dinî terbiye etrafında kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Hidayet romanlarındaki ideal erkeklik ve kadınlık rolleri tespit edilmiştir: Ağırbaşlı, efendi, ahlaklı, terbiyeli, çalışkan ve yüksek iman sahibi erkeklerin yanı sıra vefakâr, fedakâr, eşi ve çocukları için canını feda edecek faziletli kadınlar; saadeti yalnızca evinde arayan, evinin hanımı, dürüst ve mazbut gelin adaylarının olduğu bir toplum tasavvur edilmiştir. Bu romanlarda Batılı kadına şeytan üzerinden atfedilen kültürel sembollerin yanı sıra örtülü kadına İslam’ın “altın çağındaki” “Ensar” üzerinden atfedilen normatif kavramlara yer verilmiştir. Kadına aile kurumu içindeki boyun eğişi ve ev içi rollerini yerine getirmesi karşılığında erkek egemen dünyada güvenceler vaat edilmiştir. Örtülü kadın ve dindar erkeklere Batılı ötekisi aracılığıyla Müslüman Türk formunda öznel bir kimlik kazandırılma çabası görülmektedir.

1980’lerin entelektüel birikimi ve tecrübeleri neticesinde ortaya çıkan özeleştiril romanlar, modern yaşama uyum sağlayan İslami orta sınıfların yaşadığı çelişkileri ve İslamcı toplumsal cinsiyet tahayyülünün sekteye uğradığını göstermektedir. Bu romanlarda biçimsel bir dönüşüme indirgenmiş hidayet yerine romanın tamamına yayılan bir özeleştiril süreci sonunda gerçekleşen bir değişim söz konusudur. Hidayet romanlarının ördüğü kimlikten sıyrılan karakterler, sıradan ve herhangi bir ideolojik sorumlulukla yüklenmemiş bir yaşam talebindedirler. Örneğin *Huzur Sokağı* romanının inşa etmeye çalıştığı mücahide kadın rolü, *Mızraksız İlmihal* romanında eleştirilmektedir. İslamcı erkeklerin üniversite önündeki protestolarda başörtülü kadını araçsallaştırarak erkekliklerini pekiştirme gayretinde oldukları resmedilmektedir. Bu romanların İslamcı erkek karakterleri, örtülü kadının kamusal alanda görünürlüklerinin artmasını kadının erkekleşmesi olarak değerlendirmektedir. Hidayet romanlarında Batılı kadına atfedilen bu erkekleşme süreci, bu defa İslamcı erkekler tarafından başörtüsüyle kamusal alana çıkan kadına atfedilmektedir. Hidayet romanlarında konuşan ataerkil sesle özeleştiril romanlarda konuşan İslamcı erkeklerin sesleri arasında benzerlik bulunmaktadır. Kadınlar, İslamcı erkekler tarafından evcillik, erkeği tamamlayıcılık ve mücahide rollerini gerçekleştirmediğinde ‘fitratı bozulmuşlara’ benzetilmektedirler.

1990’lara gelindiğinde İslami kesimlerde pek çok entelektüel çaba içerisine girilmiş, birçok konu tartışılmaya açılmıştır. Ancak 1970’lerdeki toplumsal cinsiyet rollerinin,

1990’larda çok değişmeden devam ettiği görölmektedir. İki özeleştirel romanda da (Mızraksız İlmihal ve Halkların Ezgisi) örtülü kadınlar, tarihsel ve kültürel olarak kadınlığın kurgulanışından şikâyet etmekte, bedenlerini erkek egemen toplum tarafından denetim altına alınışından kurtarma arzusundadırlar. Bu amaçla yazılan *Halkaların Ezgisi*’nde feminist dalgaların etkisiyle kadının tarihsel itaat sürecindeki kültürel kurgular, söylemler, rivayetler ve tasvirler tespit edilmektedir. Dindar kadın rollerinin tarihsel ve kültürel kaynakları ortaya çıkarılarak İslamcı ataerki eleştirilmektedir. İslamcı siyasetten ve patriyarkadan kendini koparan özeleştirel eğilim, 2000’lerde daha da güçlenerek erkeklerin kayıp karakterlere dönüştüğü ve üzerinde çalışılması elzem olan dindar kadın romanlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines how power relations can be uncovered through the textual analysis of novels as cultural productions. In Islamist circles, the novel was not widely adopted or written about until the 1970s, as it was seen as exposing private life. Literary novels were instrumentalized to convey Islamic messages, serving as a reaction to westernization drawn in the novels of the republican period, which was perceived as a cause of Islam's decline. The “regular and gentlemanly teachers” depicted in village literature after 1950 were replaced by Muslim youth in the guidance (hidayet) novels of the 1970s. The focus is on novels either produced within Islamic circles and widely read to reveal the gender policy of Islamist political movement in Türkiye which has been influential in politics at least for fifty years. Novels of guidance reached a widespread readership in the 1970s and 1980s among the conservative segments of society that clustered on the outskirts of the city with the migration from villages to cities. These works, reflecting the unique conditions of their time, are analyzed from a gender perspective to explore how femininity, masculinity, and men-women relations have been historically constructed within the relevant segment of society.

The concept of patriarchy encompasses the entirety of social structures and practices through which men dominate, exploit, and oppress women. As Pierre Bourdieu argued, all fields of knowledge, including literature, contribute to creating power relations and authority structures within society. Using Jacques Derrida’s (1982: 329) method of “deconstruction”, this study aims to uncover the social relations, forms of domination, and obedience embedded within these texts. Additionally, while analyzing guidance novels and self-critical novels (özeleştirel), Scott’s gender analysis framework—incorporating cultural symbols, normative concepts, social institutions, and subjective identity categories—is employed. The study

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri:

Hidayet ve Özeleştirel Romanların Analizi

specifically investigates the role of guidance novels in the Islamist movement’s efforts to maintain control over women’s bodies during the rapid social transformation period of the 1970s. This policy of sustaining historical dominance over the female body is analyzed through the “Western/Islamic” and “corrupt/moral” dichotomies presented in two selected novels, particularly within the discourse of civilization. The fact that some of these novels have reached their hundredth edition demonstrates their widespread readership within these circles. Their popularity can be attributed to their accessibility, simple plots, and lack of literary complexity. In the guidance novels, the unhappy, westernized characters ultimately find guidance through the influence of ideal Islamic figures.

A content analysis is conducted to compare the guidance novels with self-critical novels written in the 1990s. As Islamist segments transitioned into the middle class, the visibility of religious men increased in Islamic television, radio, and business sectors. In this period of integration with the neoliberal market, Islamic holiday resorts, Islamic popular music, cafés, and even fashion shows began to emerge. Religious women, meanwhile, sought to make their voices heard by organizing through civil society platforms, stepping into spaces beyond the home. Self-critical novels resonated with women from conservative backgrounds who had entered the middle class due to the expansion of education and increased economic prosperity. This comparison sheds light on the influence of feminism among religious women’s movement and demonstrates strategies to distance itself from the male-dominated political Islamist movement and, consequently, from patriarchy. In guidance novels, the hatred directed at the Western-secular-corrupt “other”, constructed as a contrast to the religious female subject, is turned inward criticism in self-critical novels. These works reveal a growing resentment toward Islamism for reinforcing patriarchy and legitimizing the submission, control, and supervision of women and their bodies.

In the novels analyzed, the characters follow different trajectories: In the first guidance novel, *Boşluk* (1975) written by Ahmet Günay Yıldız, a westernized man, after experiencing aimlessness in secular life, turns to Islamic life, becomes religious, and emerges as an active subject who transforms society. In the second guidance novel, *Huzur Sokağı* (1970) written by Şule Yüksel Şenler, a religious man influences women and men who have been corrupted by secular life but are searching for meaning, turning them into religious and active subjects. In the first self-critical novel, *Mızraksız İlmihal* (1993) written by Mehmet Efe, an Islamist university student, inspired by the ideas of a female peer encountered during the headscarf

protests, begins to question both Islamism and his own beliefs. In the second self-critical novel, *Halkaların Ezgisi* (1997) written by Halime Toros, a woman who starts wearing the scarf after marrying a religious man begins to question her marriage, her decision to cover, and the dynamics of male domination.

In her study, Yuval-Davis (2014) highlights the roles of women in biological and cultural reproduction. In modern societies, where a national duty is imposed on women through discourses of the “healthy family” and “healthy mothers,” the aim is to ensure the continuity of a biologically “healthy nation.” Women who take on the role of “national motherhood” contribute to national cultural reproduction. In this context, guidance novels also aim to regulate these social roles of women, emphasizing the importance of raising a moral and religious generation through cultural production. This study adopts Connell’s (2002: 37) concept of the “body as canvas,” which views bodies as carriers of cultural rules, inherently passive, and subject to discipline. Mernissi (1987: 28, 32) links the control of women to the perceived strength of female sexuality and an Islamic perspective that views the male order as a potentially destructive force. Similarly, as Berkday (2016: 190-191) observes, fundamentalism seeks to revive the traditionally sanctified sexual division of labor, offering women respect, appreciation, and economic and emotional security in exchange for their respectful submission and acceptance of a subordinate status.

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri:

Hidayet ve Özeleştirel Romanların Analizi

KAYNAKÇA

- Akçay, A. S. (2012). *Bellekteki Huriler: İslamcı Popülist Kültüre Eleştirel Bakış*, İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Berktaş, F. (1999). Köktendinci Yükseliş Anlamak Açısından Bir Karşılaştırma: Amerika’da Köktendincilik, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (20), 14-21.
- Berktaş, F. (2016). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bora, T. (2012). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık ve İslamcılık*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, R. Johnson (Ed.), Columbia University Press.
- Connell, R. W. (2002). *Gender*, Cambridge: Polity Press.
- Çaha, Ö. (2005). Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış, Y. Aktay, M. Gültekingil ve T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: İslamcılık içinde (476-502)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çal, H. (2017). Bedeni Kurgulamak: İslami Romanlarda Beden ve Kimlik, Yayınlanmış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çalışkan, A. (2002) Cumhuriyet Devri İslami Türk Edebiyatı (1960-2000), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çalışkan, K. (1996). Özenilesi Yaşamlar: İslami Romanlar üzerine bir İnceleme, *Birikim*, (91), 89-95.
- Çayır, K. (2015). *Türkiye’de İslamcılık ve İslami Edebiyat: Toplu Hidayet Söyleminden Bireysel Müslümanlıklara*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çil, H. (2018). Türkiye’de İslami Bedensel Kimliğin Dönüşümü, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (39), 327-354. Doi: <https://doi.org/10.21497/sefad.443524>.
- de Beauvoir, S. (1956). *The Second Sex*, H. M. Parshley (Çev.), Londra: Jonathan Cape.
- Derrida, J. (1982). *Margins of Philosophy*, A. Bass (Çev.), Brighton: Harvester University Press.
- Efe, M. (1999). *Mızraksız İlmihal*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Erkol, Ç. G., Çalışkan, U. (2016). 1960’lardan 28 Şubat’a Cemaati Romanlarla İcat Etmek: Siyasal İslamın Popüler Tezahürleri, *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 21-47. Doi: <https://doi.org/10.17572/mj2016.1.2147>.
- Foucault, M. (2002). *The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences*, Londra ve New York: Routledge.
- Göle, N. (2009). Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak, N. Göle (Ed.), *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri içinde (19-40)*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2019). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürbüz, A. (2019). *Türk Edebiyatının İslami Romanlar*, Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, İstanbul: Metis Yayınları.

- Keddie, N. (2007). *Women in the Middle East Past and Present*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Köse, E. (2014). *Sessizliği Söylemek: Dindar Kadın Edebiyatı, Cinsiyet ve Beden*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mernissi, F. (1987). *Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in a Modern Muslim Society*, Indiana University Press.
- Mert, N. (2005). Türk İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış, Y. Aktay, M. Gültekingil ve T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık içinde* (411-419), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Miyasoğlu, M. (1999). *Sanat ve Edebiyat Konuşmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sahgal, G., Yuval-Davis, N. (1992). Introduction: Fundamentalism, Multiculturalism and Women in Great Britain, G. Sahgal ve N. Yuval-Davis (Ed.), *Refusing Holy Orders: Women and Fundamentalism in Britain içinde* (7-31), Londra: Virago.
- Sarıtaş, U. (2024). Bir İslamcılık Özeleştirisi Olarak Mızraksız İlmihal, *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, 4(1), 131-147. Doi: <https://doi.org/10.59902/yazit.1433341>.
- Scott, J. W. (1988). *Gender and the Politics of History*, New York: Columbia University Press.
- Şenler, Ş. Y. (2014). *Huzur Sokağı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Toprak, Z. (1991). The Family, Feminism and the State during the Young Turk Period, 1908-1918, *Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, İstanbul-Paris, Éditions ISIS, 441-452.
- Toros, H. (1997). *Halkaların Ezgisi*, İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*, Oxford: Basil Blackwell.
- Yıldız, A. G. (2012). *Boşluk*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yuval-Davis, N. (2014). *Cinsiyet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ze’evi, D. (2006). *Producing Desire: Channing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Türkiye’de İslami Romanlarda Toplumsal Cinsiyet ve İktidar İlişkileri:

Hidayet ve Özeleştiril Romanların Analizi

Makale Bilgileri/Article Information

<i>Etik Beyan:</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilir.	<i>Ethical Statement:</i>	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler veya kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	<i>Conflict of Interest:</i>	The authors declare that declare no conflict of interest.
<i>Yazar Katkı Beyanı:</i>	Çalışmanın tamamı yazar tarafından oluşturulmuştur.	<i>Author Contribution Declaration:</i>	The entire study was created by the author.
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır.	<i>Financial Support:</i>	The study received no financial support from any institution or project.